

Riksantikvarieämbetet

En kritisk & konstruktiv kulturmiljö- forskning

Riksantikvarieämbetets
FoU-verksamhet 2001–2005

Redaktör: Anders Högberg

Riksantikvarieämbetet
Box 5405, 114 84 Stockholm
Tel. 08-5191 8000
Fax 08-660 72 84
www.raa.se/bokhandel
bocker@raa.se

Redaktör Anders Högberg
Grafisk form Joanna Ocias
© 2006 Riksantikvarieämbetet
1:1

ISBN 13: 978-91-7209-433-8
ISBN 10: 91-7209-433-8
Tryck xxxxxxxx 2006

Förord

Riksantikvarieämbetets FoU-program för kulturmiljöområdet 2001-2005 syftade till att utveckla och förnya den antikvariska praktiken. Utgångspunkten var förändringar i samhället och nya mål för kulturmiljöområdet. Behoven att utveckla och fördjupa nya kunskapsområden blev därför väldigt tydliga. Samtidigt ville programmet värna om kontinuiteten med fortsatt metodutveckling och kunskapsuppbyggnad kring kulturmiljöer och kunskapsområden som sedan länge etablerats.

Balansgången mellan nyorientering och kontinuitet präglade de olika satsningarna under den femåriga programperioden. Programmet vilade på en behovsanalys och för stora delar av FoU-programområdet fanns inte någon forskning tidigare.

”Forskning handlar om framtid – om vad vi tror om framtiden och vi vill att den ska vara. Den forskning som beställs i dag tar ofta flera år att utföra. Därefter tar det ytterligare ett antal år innan resultaten blir kända och accepterade. Sedan dröjer det ännu ett antal år innan de fått genomslag i den praktiska verksamheten och avsatt effekter i kulturmiljön.”

(Ur RAÄ:s FoU-program 2001-2005.)

Den här boken vill hjälpa till att föra ut och göra forskningen från FoU-programmet 2001-2005 känd för andra forskare och för kulturmiljöområdets praktiker. Boken är tänkt att inspirera till fortsatta forskningsinsatser men framförallt att ge möjlighet för många intresserade att ta del av och använda forskningens erfarenheter och resultat.

Artiklarna i boken bygger på böcker och rapporter som givits ut under programperioden. Flera av dessa finns tillgängliga som pdf-filer på Riksantikvarieämbetets hemsida www.raa.se.

Inger Liliequist, Riksantikvarie

Innehåll:

7

Forskning och utveckling –
en kritisk och konstruktiv
blick på dagens samhälle

Birgitta Johansen

15

MKB med kulturarv

Mikael Jakobsson

23

Kulturarv som samhällsdialog

Anders Gustafsson

o *Håkan Karlsson*

29

Från dokument till upplevelse

Richard Pettersson o

Marja-Leena Pilvesmaa

35

Kulturarvet som resurs för regional
utveckling

Marja-Leena Pilvesmaa

41

Människors platser

Anders Högberg

49

Kulturarvsdialog, IT-stöd för
reflexioner om samtid och framtid

Rolf Källman

55

VisaVäg – visualisering av kul-
turmiljön i vägplanering

Michael Frisk o Jerker Moström

63

Ett världsarvs lokala verklighet:
maktstrukturer och identitetspro-
cesser kring förvaltningen av det
samiska kulturarvet inom Lapponia

Carina Green

71

Det demokratiska kulturarvet?

Annika Alzén

79

Nutida landskap med historia

Mats Burström

87

Rätten och rummet

Eva Löfgren

93

Religiösa rum för islam. Metodut-
veckling genom institutionell sam-
verkan inom kulturarvsområdet

Eva Vikström

99

Högar som konstruktioner, arkeolo-
giska förväntningar genom 200 år

Terje Gansum

- 107**
Digitala historiska kartor för
kulturmiljövården (DHK)
Sven Rentzhog
- 115**
Med trädgården som
förebild – Alnarp som läro-
mönster för skånsk land-
skapsidentitet
Åsa Klintborg Ahlklo
- 123**
Omhändertagandets
historia. Om anstalter och
institutioner som kulturarv
Mikael Eivergård
- 129**
Att skapa rum för liv. En
aspekt av arkitektur-
utvecklingen 1950–1975
Lisbeth Söderqvist
- 133**
Undersökning av vittrings-
produkter på sjuka glas
Carola Bohm
- 141**
Återdeponering av arkeologiska
fynd – analys av fyndmaterial
*Thomas Bergstrand &
Inger Nyström Godfrey*
- 147**
Neutrala material i museimiljö
Monika Fjaestad
- 153**
Historiska oljefärger i
arkitektur och restaurering
Kerstin Karlsdotter Lyckman
- 159**
Morgondagens kulturob-
jekt – pilotprojekt för beva-
rande av plastföremål
Anders G. Nord
- 165**
Teknikhistoria för byggare
och hantverksmässigt
utvecklingsarbete
Peter Sjömar
- 172**
Reflektioner och blickar mot
framtiden. Det strategiska
arbetet med FoU-anslaget
Birgitta Johansen
- 181**
FoU-program för kulturmiljö-
området 2006–2010 – per-
spektiv för de kommande åren
*Karin Arvastson
& Anders Gustafsson*
- 185**
Förteckning över FoU-projekt 2001–
2005, anslagsperiod 2002–2006

Är en hög alltid en grav? Är inte högen också just en hög, dvs. något som en gång byggdes? I projektet *Högar som konstruktioner, arkeologiska förväntningar genom 200 år* utforskas möjligheter att tolka handlingar med hjälp av stratigrafiska iakttagelser vid utgrävningar av förhistoriska högar.

Högar som konstruktioner, arkeologiska förväntningar genom 200 år

Terje Gansum

Bakgrunden till projektet var en känsla jag länge haft om att man i arkeologiska och kulturhistoriska sammanhang under lång tid utan förbehåll tolkat högar som gravar. Vår språkliga behandling av dessa fornlämningar signalerar att vi vet vad de representerar, nämligen gravar. Men, är detta alltid riktigt? Är alla högar gravar eller har högar också byggts för andra syften? Om man en gång börjat tvivla på förutbestämda tolkningar, är det svårt att slå sig till ro. För, om man från början har bestämda meningar om det man kritiskt ska analysera, blir det ju inte analyserat. Det blir bara sorterat.

Med detta som utgångspunkt har ambitionen varit att undersöka hur arkeologer förhållit sig till högar, och vilka förväntningar professionen haft när högar varit föremål för undersökning. Jag gick igenom dokumentation och skrifter från utgrävningar utförda under tiden 1830–2003 för att få en översikt över utvecklingen av utgrävningsstrategier, tekniker och dokumentationsrutiner. Genomgången visar att förväntningarna inför vad arkeologerna skulle göra, varit styrd av den förutbestämda tolkningen av högen som grav och att dokumentationen fokuserat mer på föremål än på konstruktioner.

Sällan utmanade tolkningar

Tolkningen av högen som grav, har sällan utmanats. Till och med högar som inte innehåller gravar blir omtalade som tomma gravar, kenotafer eller tomma högar. Såväl språkligt som logiskt är detta otillfredsställande.

En hög är under alla omständigheter byggd, och är alltså en kulturell konstruktion. Kan en sådan konstruktion över huvud taget vara tom?

Målet med projektet var att både teoretiskt och metodiskt utmana dagens kunskapsgrund för undersökning av högar. För att kunna göra detta arbetades efter två spår:

- högar som fysiska konstruktioner, och
- arkeologers metafysiska konstruktioner av högar.

Detta tvåsidiga perspektiv har genomsyrat arbetet. Avsikten med denna analytiska indelning var att granska arkeologers produktion av kunskap. Vad vill arkeologer veta om högar och hur går de till väga för få veta det?

All kunskapsproduktion är baserad på förväntningar. Berättelser om förväntningar kan bidra till att tydliggöra vilken typ av kunskap som forskaren tror ska komma ut av utgrävningen. I flera sammanhang har det dock visat sig att den arkeologiska praktiken, dvs hur man gräver, är oförenlig med de förväntningar som byggts upp inför utgrävningen, dvs. i förhållande till den kunskap man förväntar sig få. Just tron och förväntningarna styr formuleringar av mål och hur målen utvärderas.

En genomgång av RAÄ:s utgrävningsrapporter från åren 1990–2003 visade vilka problemformuleringar som var vanliga och vilka metoder arkeologerna har använt för att arbeta med dessa problem. Därmed kunde jag också klargöra vilka problemställningar som inte blivit belysta och vilka metoder som inte använts. På så sätt kunde förhållanden som kanske hindrat ny kunskapsproduktion också påvisas.

Traditionen inom branschen med arkeologer som specialiserar sig på ämnesområden eller tidsperioder visade sig vara något som speciellt hemmat metodutveckling och nytänkande. Studien lyfte fram förhållanden som borde utmanas genom konkret praktisk handling. Kritik är lätt att framföra, men hur skulle projektet kunna medverka till en förändrad praxis?

Stratigrafi och frågeställningar

Arbetet var inte menat att presentera tolkningar av det förflutna, utan klargöra hur forskare producerar kunskap om det förflutna. Ett samarbete inleddes med Södertörns högskola och RAÄ UV Mitt om två olika utgrävningar; en hög och en stensättning. Utgrävnings- och dokumentationstekniken var inspirerad av stadsarkeologin som sysslar med urbana lämningar från medeltiden, alltså både ämnesmässigt och kronologiskt något annat än brons- och järnålderns gravarkeologi. Tekniken och dokumentationsmetoden heter "single context". Den är baserad på stratigrafiska iakttagelser där skillnader i lager och konstruktionsdetaljer dokumenteras. Föremålen relateras till de dokumenterade kontexterna. Målet med detta sätt att behandla fornlämningen är att kunna hantera komplexa datamängder och utgrävningssituationer. Inom stadsarkeologin har det skett stora teoretiska och metodiska framsteg de senaste 30 åren. Ambitionen var att överföra dessa framsteg till den så kallade gravarkeologin och pröva single context metoden på utgrävningar av en hög och en stensättning.

Teoretiska perspektiv har hämtats i praxisteorin. Genom att betrakta högar som konstruktioner och undersöka dem som det, ställdes frågor om byggnadsfaser, ombyggnader, återöppningar och andra aktiviteter i anslutning till högen eller stensättningen. Är det möjligt att spåra enskilda handlingar i högar och stensättningar? Konstruktionerna kan bära spår av händelser i sig. Om dessa händelser (stratigrafiskt åtskilda i jordlager) dokumenteras, kan vi få information som kan ligga till grund för tolkningar av till exempel olika typer av ritualer i anslutning till högen.

Språket styr

Huvudbeståndsdelen i högarna utgörs inte av föremål, utan av jord och sten. En fråga rör vilka begrepp och metaforer vi klär vårt språkbruk om denna jord och dessa stenar med? Om språket styr våra tankar är det nödvändigt att lägga fram olika perspektiv med olika metaforer och föreställningar om jord, eftersom detta kan

vara avgörande för retoriken kopplad till skydd och förvaltning. Jord är många gånger arkeologins primärkälla, något som i hög grad är frånvarande i arkeologiska diskussioner. Ord om jord är avgörande om vi vill nå ut över facketns gränser med kunskap och budskap. Ett skifte av perspektiv från föremål till handling kan stimulera intresset för de ”vanliga” högarna och kanske öka deras betydelse innanför forskningen generellt och på ett lokalhistoriskt plan speciellt.

Två utgrävningar

Den första utgrävningen genomfördes på hög A₃₄ på Vårby Gård, RAÄ 12 i Huddinge socken, utanför Stockholm. Forskningsutgrävningen var ett samarbetsprojekt mellan RAÄ, Södertörns högskola och Statens historiska museum i form av en seminariegrävning. Det visade sig att högen rymde spår från många tidsperioder. Genom att analysera stratigrafin, föremål och sju ¹⁴C dateringar var det möjligt att dela in högkonstruktionen i elva faser med ett tidsspann på 1 500 år. Platsen och händelserna visar en kontinuitet och en komplexitet som inte kommit fram om äldre problemformuleringar, utgrävningstekniker eller dokumentationer använts.

Den andra utgrävningen genomfördes i samarbete med RAÄ UV Mitt som en del av en stor exploateringsundersökning inför anläggandet av Norrortsleden utanför Stockholm. Det undersökta objektet var stensättning A₃₆₈ på Lille Sylta, RAÄ 87 i Fresta socken. Förväntningarna på att stensättningen skulle innehålla olika stratigrafiska nivåer var inte stora. Men det visade sig att det faktiskt gick att dokumentera stenpackningarnas konstruktionsförlopp. Sammansättningen av jordmassorna i konstruktionen var inte slumpartad, något som framgick tydligt vid analysen av fyndspridningen. Så gott som alla fynd gjordes i en mörkfärgad jord i

södra delen av högen, medan nästan inga fynd gjordes i ett gult lager i den norra delen av den. Centralt i stensättningen fanns en bengömma med kremerade människoben och en vulstnål från folkvandringstid. Både stenpackningen och jordsammansättningen gav en grund för tolkningen av benen och fynden.

Nya kunskapsmål

I den avslutande delen av projektarbetet togs frågor om kunskapsmål upp till diskussion. Hur ska metodisk stringens kombineras med god dokumentation? Hur ska detta formas till en intressant berättelse?

En röd tråd igenom hela arbetet är diskussionen om arkeologins kunskapsproduktion och inte minst: Vad ska vi med fler högutgrävningar till? Behöver vi fler rostiga saker från järnåldern? Andra frågor är: Finns det inte tillräckligt med material i magasinen, måste man verkligen gräva mer? I mitt arbete hoppas jag ha visat att det är nödvändigt att ställa nya frågor och sätta upp nya kunskapsmål för utgrävningar. Det är inte föremål eller föremålskombinationer som ger oss nya berättelser, det är sättet vi ställer frågor på och hur vi hanterar de kontexter i jorden som involverar olika händelser och föremål som är den arkeologiska framtiden.

(Texten är översatt från norska av Anders Högberg.)

Hög A34 på Vårby gård, RAÄ 12 i Huddinge socken, innan den arkeologiska utgrävningen.
Foto: Terje Gansum.

Istället för en profilritning som ju är ett tvådimensionellt snitt genom högen, valde vi att dokumentera utgrävningen av högen kontextuellt. Matrisen, tillsammans med distributionen av bestämbara fynd och daterbart 14C-material, visar att konstruktionen vi undersökte bar spår av många händelser, en komplexitet som inte skulle gå att fånga genom traditionella utgrävnings- och dokumentationstekniker.

E9: AD660-885
 E9: AD245-380
 E25: BC485-395
 E34: AD665-770

EJ8: AD1020-1160

E16: AD665-770
 E37: BC380-180

